

TORNEU-NOS EL PARADÍS

POESIA CATALANA DE GUERRA
(1936-1939)

A cura de Maria Campillo

Generalitat
de Catalunya

memorial
democràtic

TORNEU-NOS EL PARADÍS
POESIA CATALANA DE GUERRA (1936-1939)

A cura de Maria Campillo

**TORNEU-NOS EL PARADÍS
POESIA CATALANA DE GUERRA
(1936-1939)**

A cura de Maria Campillo

Torneu-nos el paradís: poesia catalana de guerra (1936-1939). – 1a edició
ISBN 9788439397519

I. Campillo, Maria, 1953- editor literari II. Catalunya. Departament de Justícia
1. Poesia de guerra catalana 2. Poesia catalana – S. XX – Antologies 3. Catalunya –
Història – 1936-1939, Guerra Civil – Poesia
821.134.1-1:355.01"19"(082.2)
82:94(460.23)"1936/1939"

Avis legal

Els continguts d'aquesta obra estan subjectes a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional (CC BY 4.0) de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, la distribució, la comunicació pública i la transformació per generar obra derivada, sense cap restricció, sempre que se'n citi el titular dels drets (Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia). La llicència completa es pot consultar a: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>

La imatge de la coberta mostra la Ploma Antínia, enviada massivament per la Generalitat de Catalunya als soldats desplaçats al front el setembre del 1937. Aquesta ploma va ser subministrada a la Generalitat de Catalunya per l'empresa dels germans Vila Sivill i Baldomer Curià.

© Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia
www.gencat.cat/justicia

Memorial Democràtic

Maig 2019

ISBN: 978-84-393-9751-9

DL: B 23632-2018

Disseny i producció: Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions

Fotografia de la coberta: Rosina Ramírez

www.gencat.cat/justicia/publicacions

SUMARI

PRESENTACIÓ	7
PRÒLEG	9
I. LA GUERRA I ELS COMBATENTS	23
(L'adeu del soldat)	
1. Catalunya <i>Ladislau Martí</i>	25
2. Cant de combat <i>Ramon Tor</i>	27
3. Comiat <i>Josep M. Murià</i>	28
4. La partença <i>Rafael Massip i Tarragó</i>	29
5. Cap a la llibertat <i>Ernest Mateu</i>	30
6. Romanç de guerra <i>Jaume Rosquelles</i>	32
7. Elles <i>Agustí Bartra</i>	34
8. Tren de soldats <i>Ramon Bech</i>	36
(El front)	
9. Poemes de guerra (cants) <i>Josep Pedreira</i>	39
10. Exèrcit de l'Ebre <i>Agustí Bartra</i>	41
11. Terol <i>Pere Quart</i>	43
12. Records d'un soldat <i>Joan Sales</i>	45
13. Catalunya <i>A. Viola</i>	45
14. Nit de guàrdia <i>Pere Rius i Lloret</i>	46
15. Cel de trinxera <i>Joan Cid i Mulet</i>	48
16. Catalunya (1714-1938) <i>Agustí Esclasans</i>	49
(La mort del soldat)	
17. Un mort <i>Clementina Arderiu</i>	50
18. Setembre <i>Joan Marlet</i>	51
19. La mort de l'heroi <i>Salvador Perarnau</i>	53
20. Vers una nova llum <i>Rafael Massip i Tarragó</i>	54
21. Besos <i>Agustí Bartra</i>	55

II. LA REREGUARDA	57
22. Temps de guerra <i>Jaume Casadevall</i>	59
23. Estranya nit de suburbi... <i>Agustí Bartra</i>	59
24. XXIII <i>Frederic Alfonso i Orfila</i>	60
25. Nit final <i>Pere Quart</i>	61
26. Soldat amb permís <i>Palau i Fabre</i>	62
27. L'èxode <i>Josep Gimeno-Navarro</i>	63
28. Refugiats <i>Carles Riba</i>	65
29. Encara <i>Pere Quart</i>	66
30. Primavera <i>Clementina Arderiu</i>	67
31. A un infant (que els avions feixistes assassinaren i enterraren en les runes) <i>Josep Janés i Olivé</i>	68
32. Del «Romanç del bombardeig» <i>Cèsar-August Jordana</i>	69
33. Avui han mort uns infants... <i>Conrad Lladó</i>	71
34. Nadal del 1938 <i>Josep M. Prous i Vila</i>	72
35. La mort damunt el mar... <i>Frederic Alfonso Orfila</i>	73
36. País <i>Pere Quart</i>	74
III. BRIGADES INTERNACIONALS	75
37. Brigada Internacional <i>Silvestre Albanell [Ferran Soldevila]</i>	77
38. Salut, cavallers de l'ideal! Comiat a les Brigades Internacionals <i>Joaquim Grifol</i>	79

PRESENTACIÓ

La literatura sempre ha estat un dels recursos de la humanitat per fugir de la realitat, i molt especialment en moments com una guerra, en què tan necessari es fa recrear un nou món en pau, més net i clar, un món de vida i no de mort. La imatge que il·lustra la portada de *Torneu-nos el paradís. Poesia catalana de guerra (1936-1939)* és la ploma estilogràfica Antínia, que la Generalitat de Catalunya va enviar als soldats desplaçats al front el setembre de 1937, en la cruenta Guerra d'Espanya. A més, l'ús de la paraula, aquest do que tenim les persones i que ens diferencia de la resta d'éssers vius, ens és donat a tots i a totes. Així, en aquest recull, al costat de noms cabdals de les lletres catalanes com Carles Riba, Pere Quart o Clementina Arderiu, figuren els d'autors eventuais que escriuen per expressar els seus sentiments en una situació límit.

80 anys després de l'acabament d'aquell conflicte bèl·lic que tant ha marcat el nostre tarannà com a poble, el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya homenatja aquests autors, els contendents, les famílies i la població en general, amb un recull de 38 poemes, dedicats a la guerra i als combatents; la rereguarda, i, finalment als brigadistes internacionals.

La primera part consta de 21 peces que recorren les tres etapes inevitablement tristes de la vida dels soldats: la incorporació al front i la família; l'activitat al front pròpiament, i la mort, en molts casos. El segon bloc està integrat per 15 composicions que descriuen la vida quo-

tidiana darrere el front. Finalment, dos poemes d'agraïment als brigadistes internacionals, 35.000 homes i dones voluntaris de més de 50 països que van arribar a Espanya per donar suport al govern republicà. Agraïm a la professora Maria Campillo, experta en literatura catalana contemporània, aquesta tria tan sentida, il·lustradora del moment.

L'1 d'abril d'enguany commemorem el final de la Guerra d'Espanya. Malauradament, aquella cruel experiència no va servir per acabar amb les guerres; després va venir la Segona Guerra Mundial, i encara avui, al segle XXI, existeix aquest fenomen destructor, amplificat amb sofisticades i perverses tecnologies.

8

Aquesta publicació s'emmarca en les actuacions de recuperació i difusió del patrimoni memorial, un dels objectius del Departament de Justícia, per mitjà de la Direcció General de Memòria Democràtica. Ara, en temps de pau, llegirem, o rellegirem, uns textos que no hauríem volgut tenir mai a les mans. En el moment en què van ser escrits, però, van reconfortar tant qui escrivia com qui escoltava o llegia. I avui també fan aquesta funció. *Torneu-nos el paradís* són petits respirs en l'infern de la batalla.

Ester Capella

Consellera de Justícia de la Generalitat de Catalunya

PRÒLEG

Durant els anys de la Guerra Civil, la poesia catalana presenta un desplegament molt diversificat, i als habituals poemaris d'autor, que se segueixen editant, se sumen d'altres formes de transmissió propiciades pel clima col·lectiu. Així, prenen molta importància els recitals públics, que es fan a diferents indrets: al Casal de la Cultura, a l'Ateneu Barcelonès, a l'Enciclopèdic Popular, als ateneus locals i de barri, als hospitals, a l'Escola Industrial, al CADCI, al Casal del Metge, als Amics de les Arts de Terrassa. I també es difon la poesia als espais radiofònics de caràcter literari (sobretot el de l'Agrupació d'Escriptors Catalans) o a la premsa de diversa mena, inclosos alguns diaris.

9

Naturalment, no tota la creació literària que s'escriu en temps de guerra es refereix directament al conflicte i, a més, entre la que tematitza el moment històric, una part és de signe revolucionari, per bé que els límits entre guerra i revolució s'esborren sovint, especialment en els primers mesos. Pel que fa a la prosa, són els gèneres breus els més aptes per a copsar la immediatesa i donar el batec de l'hora, i així ho exemplifiquen reculls compilats posteriorment, com *Contes de guerra i revolució (1936-1939)*, publicat el 1982, o el més recent *La Brigada del Vidre. Cròniques del front (1936-1939)*, que apleguen producció en prosa apareguda a la premsa. En canvi, la novel·la, que demana més dedicació i també més distància respecte de l'experiència, sorgirà uns anys després, com ja havia passat amb la narrativa europea sobre la Primera Guerra Mundial.

Cal tenir en compte que el sistema literari català, ja força consolidat en l'etapa republicana, comptava amb el suport imprescindible de les revistes culturals mensuals i dels setmanaris, que dedicaven seccions a la creació literària. Alguns dels crítics que hi col·laboren, la majoria amb rúbrica fixa, advoquen per una literatura directament vinculada al moment històric, que hauria d'estimular també l'aparició d'autors nous. Així, un públic avesat a llegir la premsa trobà en les publicacions periòdiques catalanes, moltes de nova creació, poesia, contes i reportatges d'actualitat sobre els fets que s'estaven vivint. És des d'aquestes plataformes que es demana als professionals de les lletres que són al front que relatin les seves experiències en dietaris i cròniques de campanya, o en contes breus; i alguns escriuran també poesia. Alhora, adquireix força relleu la figura del soldat anònim, el soldat-poeta, que escriu des de la trinxera i que, segons afirma Lluís Montanyà, és l'autèntic poeta de la guerra perquè és el que experimenta d'una forma més directa «la intensificació de sentiments» aparellada a la lluita, i pot donar a conèixer «la concentració de la força expressiva que produeix sempre l'aixecament en armes per a la defensa d'un país, en condicions extraordinàries». Escriu el crític:

Poesia singular i única per la qual es defineixen, il·lustren i recorden les aspiracions, les impressions i les experiències d'homes que pertanyen a totes les classes socials aplegats sota un ideal comú. Poesia reveladora d'una unitat d'esperit, d'una sinceritat exultant i d'un idealisme insubornable que produeix en el lector un sentiment d'humilitat i d'orgull a la vegada [...]. No hi fa res que sigui escàs o nul·lur valor li-

terari. És llur contingut humà, llur substància emotiva, llur simplicitat documental, allò que realment compta i prevaldrà. («Poesia de guerra», *Meridià*, 21 octubre 1938.)

El corpus poètic català sobre la guerra del trenta-sis no és gens irrellevant i no ho és, principalment, gràcies a les formes de difusió menys convencionals. Ben cert que es publiquen alguns poemaris temàtics, com *Dolor de la guerra* (1937) de Josep Gimeno-Navarro o *Cants de guerra i de pau* (1938) de Ramon Tor, i que podem espigolar el dolor del front i la rereguarda en els llibres publicats el 1938 a les Edicions Oasi per Agustí Bartra (*Cant corporal*), Jaume Casadevall (*Les albes trèmules*) o Frederic Alfonso i Orfila (*Infant*), entre d'altres. Però el mateix Bartra difon també la seva producció a la premsa i sembla que el lloc natural de la poesia de guerra és el de les revistes i el de la ràdio. O bé el de les publicacions directament destinades als soldats, com les dels Serveis de Cultura al Front, un organisme vinculat a la Generalitat i a les Biblioteques del Front, que presenta una tria d'aquesta producció (en general i amb alguna excepció, la dels poetes ja coneguts de diferents generacions) en el volum col·lectiu *Poesia de guerra*. Aparegut a la meitat de l'any 1938, la selecció és del poeta i editor Josep Janés i Olivé i els dibuixos, d'Enric Cluselles, que il·lustrà també, amb els seus delicats apunts sobre la guerra, el llibre *Unitats de xoc* del seu company del Cos de Carrabiners, Pere Calders.

Segons va explicar posteriorment Ramon Bech en la introducció a la seva *Obra poètica* (1992), les autoritats policials franquistes, acabada la guerra, van anar a cercar, un per un, els poetes que havien participat en el llibre *Poesia*

de guerra. Sabem que Agustí Esclasans va ser condemnat a mort pels tribunals militars, i Josep Gimeno-Navarro (que havia fet de pintor i de futbolista professional), a trenta anys de presó. Encara que després aquestes condemnes foren commutades per penes inferiors, l'episodi revela fins a quin punt la poesia no ha estat mai innòcua. Fins i tot fou perseguit Apel·les Mestres, mort el mateix juliol del 1936, perquè al llibret hi figurava el conegut *No passareu!*, molt difós aleshores com a poema de combat però que havia estat escrit amb motiu de la Gran Guerra, la del catorze.

La producció dels soldats anònims, en canvi, es publica majoritàriament en una de les millors iniciatives editorials de l'any 1938, la revista *Amic*, que duia el llarg subtítol de *Publicació quinzenal per a l'esplai del soldat català de l'Exèrcit de la República editada pels Serveis de Cultura al Front del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya*. Va sortir des del primer dia de gener del 1938 fins al setembre, i plegà a causa dels problemes amb el paper que van afectar tot el sector de les arts gràfiques. El format gran (de diari), la tipografia, les il·lustracions i la categoria dels dibuixants (Domingo, Junceda, D'Ivori, Cluselles, Mallol, Martí Bas, Apa, Guasp...) en fan una publicació de gran dignitat, que mereixeria, el mateix any, un premi en l'Exposició del Llibre de Londres. *Amic* publicava a primera plana poesia d'autors consagrats (de Joan Maragall a Josep Carner) però sobretot incentivava la producció dels soldats, en poesia i en tots els gèneres breus de la prosa, a través de seccions específiques. I sobretot d'un concurs, el resultat del qual, amb la barreja, entre els guanyadors, d'escriptors joves que són al front (Pere Calders o Avel·lí Artís-Gener, *Tísner*) i de soldats

perfectament desconeguts com a escriptors, és la millor mostra d'allò que volia representar la revista: una resposta, en llengua catalana, a les demandes d'una literatura de guerra feta a les trinxeres i des de la simbiosi del poeta-soldat amb el soldat-poeta.

La transversalitat que mostra *Amic* no li és exclusiva. El que és realment significatiu en les revistes de la guerra és la convivència, costat per costat, dels escriptors més coneguts (de diferents generacions i de models estètics sovint oposats) amb joves que tot just han publicat el primer llibre i amb poetes improvisats, sorgits del moment històric. Així, els més joves (la majoria van ser mobilitzats) del grup anomenat Oasi (pel cafè on es reunien, al carrer de la Canuda), del qual formaven part alguns noms que apareixen en la present antologia —Frederic Alfonso i Orfila, Agustí Bartra, Ramon Bech, Jaume Casadevall, Josep Gimeno-Navarro, Salvador Perarnau o Jaume Rosquelles—, compartien tribuna a l'Ateneu amb els venerables escriptors modernistes Josep Lleonart i Ramon Vinyes, amb l'iconoclasta Pere Quart o amb la figura amb més carisma intel·lectual de l'època, Carles Riba. Riba, al seu torn, presidia la primera pàgina del número de juliol d'*Amic*, la revista dels soldats.

Convé destacar, sobretot, que la poesia que tematitza la guerra circula lliurement a través dels diferents «estrats» del molt complet sistema de plataformes d'actuació cultural que caracteritza l'any 1938; des de les d'alta cultura —la *Revista de Catalunya*, ressorgida gràcies a un nou organisme, la Institució de les Lletres Catalanes, i dirigida aleshores per Armand Obiols en una de les seves millors

etapes— fins als diaris i els recitals radiofònics. Però sobretot té força presència als setmanaris, com *Abril. Setmanari nacionalista d'esquerra*; o *Meridià*, una autèntica baula que connecta els diferents nuclis d'actuació cultural (des de la Institució de les Lletres al grup Oasi). I és que, desaparegut el setmanari *Mirador* a mitjan 1937, el gener del 1938 aparegué (paral·lelament a la *Revista de Catalunya* i *Amic*) una mena de continuador que resultà molt més eficaç: *Meridià. Setmanari de literatura, art i política. Tribuna del front intel·lectual antifeixista*. Propiciat pel PSUC, va admetre a les seves pàgines, no obstant, un ample espectre de col·laboradors de tendències polítiques distintes, i va publicar força literatura, de tots els gèneres.

14

En presentar aquesta antologia de poesia de guerra, no ens interessa tant establir el procés textual dels poemes dels escriptors consagrats com remarcar-ne la presència al costat dels versos més o menys improvisats dels autors poc coneguts, gens divulgats o fins i tot desconeguts. A la postguerra, alguns escriptors van publicar en volum (i sovint amb variants) poemes que aquí recollim en la versió primera. Per exemple, Pere Quart va incloure *Nit final* i *País* al llibre *Saló de tardor*, editat a Santiago de Xile el 1947, i *Encara* en l'apartat d'inèdits de les *Obres completes* (1975), però en canvi no va recollir enlloc *Terol*, que el 1938 ens apareix en tres publicacions diferents; Joaquim Molas el va rescatar a *Poesia catalana de la guerra d'Espanya i de la resistència*, publicat amb pseudònim, l'any 1969, a les Edicions Catalanes de París. Per la seva banda, Carles Riba, que no inclou les dues peces de *Refugiats* a la tria de *tannkas* que apareix al número de gener del 1938 de la *Revista de Catalunya*, les recull a la postguerra a les *Obres*

completes. El que és significatiu, però, és la seva presència a *Amic*, de la mateixa manera que és significatiu que un dels poemes de Clementina Arderiu de la suite *Sentiment de la guerra*, apareguda a la *Revista de Catalunya*, sigui reproduïda al setmanari dels comunistes *Meridià*.

Pel que fa als recitals radiofònics de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (UGT), que hem pogut recompondre parcialment, els originals mecanoscrits corresponents al mes de desembre del 1938 encara es trobaven el gener del 1939 a les dependències de la Direcció General de Radiodifusió, i foren requisats per les forces d'ocupació i traslladats, amb la resta de material, a l'*Archivo de Salamanca (para la represión del judaísmo, masonería y comunismo*, com fou anomenat). I pot sobtar (si no fos que el títol i el fet de ser textos catalans ja els fan sospitosos) que es consideressin subversius, precisament, poemes radiats tan poc guerrers com els que aquí publiquem: el romanç de Jaume Rosquelles (sobre un model de poesia tradicional «arcaica») o la cançó *Soldat amb permís* de Josep Palau i Fabre, que no ha estat recollida per l'autor en cap poemari, però de la qual s'ha trobat còpia (amb variants) a la Fundació Palau de Caldes d'Estrac; ha estat transcrita a la tesi doctoral (inèdita) de Carme Barragan, defensada el 2017 a la UAB.

Justament són aquests models populars, la cançó o el romanç, els que millor s'avenen amb la poesia de guerra, que ha d'atendre la funció combativa però també (o sobretot) l'emotiva i la cohesiva, la que identifica un grup amb una causa comuna, en aquest cas la lluita contra el feixisme. La difusió d'aquesta modalitat poètica obeeix

a diferents motius, no sempre estrictament literaris. En primer lloc, la reactivació del neopopularisme de la poesia espanyola dels anys vint i trenta, propiciada encara a causa de l'assassinat, l'estiu del 1936, de García Lorca, l'autor del *Romancero gitano*; és una tendència que té força ressò a Catalunya a partir del recital a Barcelona de Rafael Alberti i Manuel Altolaguirre el novembre del mateix any. La difusió del *Romancero de la guerra civil* (Madrid, 1936) i, després, del més extens *Romancero General de la Guerra de España* (imprès a Barcelona, el 1937), són també molt notables entre nosaltres; i els poemes d'Alberti, Altolaguirre, Alexandre, Bergamín, Gil-Albert, Miguel Hernández, Emilio Prados, Adolfo Sánchez Vázquez, entre d'altres, es posen com a model, es reciten en actes públics i a les escoles i es reproduïxen en publicacions periòdiques, tant a la premsa diària com al setmanari *Mirador*. A més a més, fan escola: per exemple, Gimeno-Navarro, que obre *Dolor de la guerra* amb el romanç *En la mort de García Lorca*, usa un llenguatge força imatjat («Geranis florits de plor / criden per les pollancredes»), però aplica sobre aquesta modalitat poètica uns temes (els estralls de la guerra, la pèrdua, els refugiats) i un registre decantat cap a l'elegia, característics de la poesia catalana de guerra.

Paral·lelament, el desembre del 1936 s'edita, a la col·lecció «Quaderns Literaris» (Edicions de la Rosa dels Vents), dirigida per Josep Janés i Olivé, l'*Antologia patriòtica de la poesia catalana*, amb pròleg d'Agustí Esclasans i epíleg del mateix Janés. El llibre, que encapçala la versió tradicional d'*Els Segadors*, recull un corpus important de poesia (sovint combativa, del XIX fins a l'actualitat), d'Àngel Guimerà a Josep Carner, passant per Joan Maragall; i

unes quantes peces populars. Alguns crítics literaris, com Rafael Tasis o Osvald Cardona, advoquen per la poesia *de romancer* en llengua catalana, apel·lant a la producció de caràcter tradicional vinculada a la «defensa» i a la reivindicació dels drets col·lectius. I és probable que aquest clima influís en la inclusió del *Romancerillo catalán* (1882) de Manuel Milà i Fontanals en les edicions de la Institució de les Lletres Catalanes, tot just constituïda a l'octubre del 1937. Havia de portar el nom de *Romancer romanceret*, però el llibre, com tants d'altres de la Institució que havien estat planificats, no arribà a publicar-se.

Sigui com sigui, la petja del romancer és ben visible en la producció del moment. El jove poeta popular Ladislau Martí escriu uns romanços sobre els models catalans tradicionals que tenen ressons populars i cultes, especialment verdaguerians. I adopta formes d'inici molt difoses en diverses variants, com les que fan «Barcelona, ciutat gran» («Barcelona ciutat gran / mai fores tan gran i forta...»); que vam transcriure el 2008 al llibret *Quant plovién bombes*) i que trobem, per exemple, a les tradicionals *Expedició a Portugal* o *L'adéu d'un soldat* («Barcelona, ciutat gran / planten bandera vermella / bandera de foc i sang / com si fos senyal de guerra»). O bé amb la variant que deriva de «Catalunya, comtat gran» d'*Els Segadors*, que recollim ací («Catalunya, terra nostra / poblada de lleialtat»). De la mateixa manera, un mestre de minyons, Conrad Lladó, en lamentar la mort d'uns infants a causa dels bombardeigs, exclama «floriu roses i clavells / que la vista m'és amarga», que versiona els «floriran totes les flors, els clavells i les rosetes» o «Color de rosa i clavell» del romancer popular.

I és que el gènere, amb les seves característiques formals ben fixades (de metre i rima, d'ús de versos reiterats i de paral·lelismes, d'apel·lacions al pare o a la mare) ofereix moltes possibilitats, tant als nous poetes improvisats (soldats o civils) com als poetes consagrats que improvisen (Alberti s'endua la palma, com va demostrar en els actes de Barcelona del II Congrés d'Escriptors Antifeixistes per a la Defensa de la Cultura). Entre nosaltres, alguns poetes —de generacions distintes i diferents models estètics— adopten el romanç, i aquí en recollim dels joves Frederic Alfons, Ramon Bech i Jaume Casadevall; o de Rafael Massip, que el setmanari *Abril* qualifica com a «poeta del poble». I en recollim també dels soldats-poetes que escriuen a *Amic*, com Pere Rius, Joan Marlet o A. Viola, que fan servir prioritàriament el romanç, a diferència dels escriptors-soldats que també hi col·laboren, com ara el poeta i editor Josep Pedreira.

Un periodista molt conegut, traductor i narrador eficaç, Cèsar-August Jordana, aplica al romanç, que tradicionalment és atemporal i ruralista, un motiu contemporani paradigmàtic dels estralls de la guerra: el del bombardeig a ciutats obertes (hi apareix el refugi antiaeri, per exemple). Altres escriptors recullen, en diferents modalitats estètiques, el tema del bombardeig, com ara Janés i Olivé, o Josep M. Prous i Vila, combatent veterà i autor de l'al·legat antibel·licista *Quatre gotes de sang (Dietari d'un català al Marroc)*. Ara bé, si algú té plena consciència de les possibilitats del romanç, per allò que té d'expressió formalitzada de la realitat a través d'un espai simbòlic molt codificat, aquest és Pere Quart, autor del romanç *Terol*. Va ser escrit amb motiu de l'ocupació d'aquesta

ciutat per les forces republicanes, el desembre del 1937, i des del primer vers («Salut, ciutat de Terol, / mal perduda i ben guanyada!») expressa molt bé la tensió entre els elements concrets i temporals, i els motius atemporals que caracteritzen les gestes en el romanç heroic, encara que (Pere Quart no deixa de ser Joan Oliver) presenta un tractament «proporcions guardades», per dir-ho en mots del mateix poeta.

Un registre ben diferent mostra el poema *Encara*, escrit per Pere Quart l'abril del 1938, després dels bombardeigs dels dies 16, 17 i 18 de març. Una «Primavera de sang» que també traspua darrere el to aparentment ingenu del poema *Primavera* de Clementina Arderiu, que apunta de dret a un dels temes clau de la literatura catalana del moment: l'extorsió produïda per la guerra, que és l'extorsió de la vida col·lectiva, dels projectes individuals, del paisatge. I, en conseqüència, del ritme natural de les estacions: la primavera «se'ns fa estranya» perquè la promesa de vida novençana que comportava ha estat substituïda per la por a la mort. És, doncs, la consciència de la «pèrdua» de la «dolça pau que era» —per dir-ho amb la delicada *tannka* de Carles Riba— la que ha capgirat el món i la geografia íntima, la de «l'illa més dolça, el més amat espai», com escriuria Pere Quart al poema *Pais*, publicat a *Meridià* el 25 de març del 1938. El mateix autor, amb el joc sobre els models i els tòpics literaris que li és característic, traspassa la categoria metafòrica apropiada («l'infern de la guerra») i presenta, a *Nit final*, un retaule deformat i intervingut on sobresurt el reclam «Torneu-nos el paradís».

Manifesten, aquests poemes, un grau elevat de depuració de l'experiència concreta, però l'actitud elegíaca dels seus autors pel temps passat i perdut amb la guerra no els és exclusiva, ni molt menys. El soldat A. Viola (ni tan sols en sabem el nom de pila) envia a *Amic* un romanç on expressa l'enyorament d'una «Terra on felix jo vivia / en una pau benaurada»; i que, davant de l'amenaça de perdre-la, «a la guerra me n'anava, / portant un fusell al braç / i al cor la terra estimada». Aquest combatent, ben real, té la seva contrafigura literària en el personatge Mateu de *La plaça del Diamant*: a l'episodi de la novel·la en què marxa al front, la protagonista li demana per què se'n va a la guerra si es considera un «home de pau», i ell respon que «no hi ha més remei», que davant l'alçament armat la victòria és una cosa de tothom, diu, «i si perdem ens esborraran del mapa».

TORNEU-NOS EL PARADÍS

POESIA CATALANA DE GUERRA
(1936-1939)

A cura de Maria Campillo

I.
LA GUERRA I
ELS COMBATENTS

(L'adeu del soldat)

1.

Catalunya

Ladislau Martí

Catalunya, terra nostra,
poblada de lleialtat,
la de les altes muntanyes,
la de les frondoses valls,
la de les ciutats alegres
i del mar assolellat,
ara l'enemic t'assetja,
calciga pobles i camps
i entra a tes viles desertes
que la metralla ha arrasat.
Ara l'enemic estripa
tes novelles llibertats.
I encès d'odi ve a ferir-te
i vol sembrar-te de sal.
Catalunya, terra nostra,
joia i urc dels catalans,
redreçat com un sol home,
que l'enemic t'ha sobtat!

[...]

Catalunya, terra nostra,
poblada de lleialtat,
quan se sent als flancs punyida,
com un home s'ha aixecat!
La guerra encén ses muntanyes,
desvetlla pobles i valls
i els rius esdevenen rojos

amb la sang dels traspassats.
De les ciutats endolades
pel foc dels aeroplans
que ha colpit infants i mares
i ha mort vellets i malalts,
les munions enardides
se'n van als camps de combat.
Una veu els ha dit: Poble!
Defensa tes llibertats!
Cada català és un home.
Cada home sigui un gegant!
L'enemic besa tes plantes
i es migra de no avançar.

26

Catalunya, terra nostra,
no és per tu que estàs lluitant,
que lluites per un món lliure,
de justícia i de bondat.
Tots els homes de la terra
en tu estan esperançats.
Si morissis, moriria
la flor de les llibertats
i serien tots els pobles
envilits, servils i esclaus.
Catalunya, Catalunya,
recordat del teu passat
i tingues fita la vista
en el món i en el demà.
Sigues ferma i coratjosa,
vibra amb un únic afany;
fabrica totes les armes
que en l'aire, a terra i per mar

et serviran de cuirassa:
sigues un ferm baluard.
L'enemic besa tes plantes
i es migra de no avançar.
Resisteix-lo i foragita'l.
Resisteix-lo i venceràs.
Quan el vencis, en la terra
florirà la llibertat!

Poesia de guerra (1938), p. 77-80.

2. Cant de combat

Ramon Tor

Prop de cada mortalla una rosa ha esclatat.
La terra està ensagnada de tan rudes batalles,
de màrtirs que caminen en la immortalitat,
lluitadors implacables com enormes muralles.

En vies de l'oprobri canons s'han envilit.
Himnes bèl·lics ressonen de la futura gesta.
S'aixequen pels camins uns pilans de neguit.
Totes les armes canten novells salms de conquesta.

La por que va fonent-se dessota el crit de l'odi
el coratge escomet com una allau immensa.
La voluntat de vèncer ha proclamat un Codi:
la humanitat ferida és prompta a la defensa.

Contra la llibertat, ordiren la mentida.
El poble ha replicat: «Hi donarem la vida.»

Cants de guerra i de pau (1938), p. 45.

3. Comiat

Josep M. Murià

Pare, me'n vaig. Teniu la meva aixada
que em cal prendre el fusell.
Quedeu-se vós amb dones i mainada,
perquè sou massa vell.

Me'n vaig a guerrear per ésser lliure
i aconseguir la pau.
Més val morir cent cops que no pas viure
tractat com un esclau.

Ens ve la gent innoble i maleïda
per terres de ponent;
aixequen l'estendard de la mentida,
que amaga un baix intent.

¿Desconeixeu què els porta a la baralla
amb uns soldats a sou?
L'explotació del poble que treballa
i que ara els ha dit prou!

Pare, me'n vaig. Si no us tornés a veure
quedeu-ne resignat;
el vostre fill haurà complert el deure
i el deure li és sagrat.

Si tinc més sort i abasto de la guerra
la desitjada fi
i torno per cavar la meva terra,
us portaré amb mi,

com a trofeu guerrer, la garantia,
per temps il·limitat
de viure en el treball de cada dia
la plena llibertat.

Llibertat, llibertat tan estimada,
per l'home i per l'ocell!
Pare, me'n vaig: teniu la meva aixada
que em cal prendre el fusell!

Escriptors de la revolució (1937), p. 80-81;
reproduït a *Poesia de guerra* (1938), p. 95-96.

4. **La partença**

Rafael Massip i Tarragó

29

Quina tarda, aquella tarda,
que al front te'n vares anar!
Encar sento la basarda
I el regust del teu besar!...
—Adéu, pare! —vares dir-me
—Adéu, fill! —vaig dir-te jo.
Somrient vares besar-me
i jo vaig fer-ho en un plor!
Com et veig per la dreuera!
La manta creuada al pit,
motxilla, plat i cullera
i amb el rostre amorosit.
El perfil de ta figura
va perdre's carrer enllà,

la recança encara em dura
i el ressò del teu parlar!
Dintre la tarda quieta
un desig volà en l'espai,
sentí un xisclé d'oreneta
i un plor que no acaba mai!...
Resta'm l'ànima retuda
d'un amarg presentiment...
Ai, oreneta poruga!
Vola, vola, pensament!...
Quina tarda aquella tarda,
que a la guerra vas marxar!
Encar sento la basarda
i el regust del teu besar!...

«Camins de dolor. Poemes de la nostra guerra»,
Abril, núm. 7 (8-X-38), p. 2.

30

5. **Cap a la llibertat**

Ernest Mateu

Germà, deixa la pau, deixa la casa:
mira els camins i mira l'horitzó,
crema't el cor amb aquest roig de brasa
dels quatre vents. Escolta la cançó:

No diu de cels molt blaus, de prades verdes
ni de rius de cristall; parla d'un cel
encès de foc i sang, parla de gerdes
planúries que són cendra, d'un estel

brillant de llibertat que es torna flama,
parla de rius de sang, parla d'esclaus
que lliures eren... D'una veu que clama
per tu, germà, per tu... Deixa les naus,

deixa el taller, deixa l'arada,
germà pagès, obrer germà... La nit
s'atansa udoladora, amb gest d'onada...
Pren el fusell. Avança amb l'ample pit

obert a l'ideal. La mà curtida
serà la forja del nou món
que ha de venir, la que durà la vida
al silenci, i la llum al més pregon.

Germà, no hi deixis res al teu darrere...
La llar, la vida, els teus, són més enllà;
t'esperen en la nova Primavera
que el teu gest vencedor farà esclatar...

Germà, pren el fusell, deixa la rella...
Ets de raça d'herois i no de cans.
Lluita! Que no s'apagui l'alta estrella
de llibertats del cel dels catalans!

Amic, núm. 5 (segona quinzena de març de 1938),
p. 1 i 8; reproduït a *Poesia de guerra* (1938), p. 93-94.

6. Romanç de guerra

Jaume Rosquelles

L'Amor meu se'n va a la guerra,
l'Amor meu.

No coneixia més sang
que la posta o bé de l'alba
ni sabia d'altre foc
que l'amor on s'hi cremava;
el cos de bronze daurat
és verge d'esgarrinxada:
només el trau sangonent
dels llavis xops de besades,
i ara a la guerra ha partit
ben armat de totes armes.

32

M'ha fet adéu d'un tros lluny
i li he endevinat les llàgrimes,
el somriure prou floreix
de banda a banda de galtes;
la mà pren mocador blanc
com bandera d'esperança,
l'atmosfera s'ha enrarit
i afeixugat llisca l'aire
tan feixuc que ja no em duu
de l'amat ni veu ni imatge.

Encar ahir, al tombant
melangiós de la tarda,
assegut damunt l'herbei

a frec de la meva falda
com un infant o un orat
el seu amor despullava.
I estrenyia aquesta mà
que ara només toca llàgrimes
i serva d'uns llavis prims
encara tota la flaire.

Ahir el goig de l'esguard
de la paraula i del tacte,
avui soledat i plor,
i ell absent, i tal vegada
submergit en llacs de sang
de vida pròpia i d'entranyes,
matant per a no morir,
morint d'amor i enyorança
amb la marca del record
roenta dintre de l'ànima.

L'Amor meu és a la guerra,
l'Amor meu.

L'esperaré dia i nit
al recinte de ma cambra
fins que el colom de la pau
arribi amb un batec d'ales
i d'olivera en el bec
hi faci brandar una branca.
L'esperaré dia i nit
com una flama sagrada
afuada espai amunt
vers les estrelles més altes.

I quan retorni a la llar
desarmat de totes armes
sense cap taca de sang
ni el solc d'una esgarrinxada
amb el llavi més humit
i la mirada més clara
li obriré els braços i el cor,
l'amoixaré dins la falda
i el faré amo i senyor
del recinte de ma cambra.

L'Amor meu és a la guerra.
L'Amor meu.

[...]

34

Poema radiat el dia 12 de desembre del 1938 a les emissions de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (UGT); Archivo Histórico Nacional (Salamanca). Secció Guerra Civil, Político-Social: Barcelona. Generalitat, lligall 276, expedient 6, folis 2 i 3.

7. **Elles**

Agustí Bartra

El tren ja no es veu. Han quedat a les andanes
de l'estació totes les dones. Hom diria
que el món ha perdut les baranes
i que s'ha estimbat la pena i l'alegria.

Ells marxen cap a temudes distàncies
de morts verticals,
de plom furiós, de ressonàncies
de terra ofesa i d'apocalipsis d'hospitals.

Poques, molt poques han plorat.
A voltes estigué a punt de trair-les un sanglot,
que prompte fou ofegat
per una rialla absurda del tot.

Són les germanes, les esposes, les mares.
Les de llavi que vol i de cor que no sap;
les de pit madur i de mans no avares;
les de faldes profundes i de mocador al cap.

La mateixa obscura por gregària
del ramat perdut
en la muntanya
les ajunta sobre el brut
paviment. Són una muda pregària
d'ànima i d'entranya.

Romanen immòbils com un fris
esculpit amb pedra nocturna
i silenci gris
de cendra d'urna.

Tenen agonies de coloms en llurs cares marcides,
campanes de boira es gronxen en els seus rulls,
gèlides llums les ronden, com feres amansides,
i esquelles de llàgrimes pesen en els seus ulls.

La ciutat les espera amb els seus febrils tumultes,
amb la taula escassa de pa,
amb les nits de sirenes ocultes
i un ocell mort a la mà.

I se n'hi van. Se n'hi van, a poc a poc, totes juntes
ajudant-se la passa, sostenint-se el cos.
Arrosseguen un llast d'esperances i preguntes
i trepitgen del dia les últimes flors.

Són les germanes, les esposes, les mares.
Les de llavi que vol, i de cor que no sap;
les de pit madur i de mans no avares;
les de falde profundes i de mocador al cap.

Poesia de guerra (1938), p. 15-16;
Cant corporal (1938).

36

8. **Tren de soldats**

Ramon Bech

I. Tarda
Per la finestra del tren
va passant, a glops, la tarda.

El lluny apar que s'anima
sota el fum brut de la màquina
que agita mocadors negres
que fan adéus al paisatge.

I nosaltres fem adéus
dintre el silenci de nacre:
com enyorem la ciutat,
els nostres germans i els pares!

L'estació que és darrere
fa voleiar una campana
que es fon, com en boira fina
es perd el senyal d'un astre.

Retornarem altre cop?
Els meus companys ja no canten.
Quina enyorança us ha mort
els coloms de la paraula?

Podrem retornar tots quan
la guerra sigui acabada?
Monòton ritme de tren:
la teva marxa, que llarga!

(El tren fuig i deixa enrere
l'escalf d'una foradada
on el silenci musica
la seva oda inacabada).

Ai silenci pastoral
del camp! Què deuen fer a casa?
La mare deu mirar el cel
mentre renta roba blanca.

Per la finestra del tren
va passant, a glops, la tarda.

II. Crepuscle

Mai llisquessis, visió:
tren-hospital que creuaves
amb els ferits plens de benes,
entre un ponent de magrana.

Vares anar-te'n molt lluny,
vers la ciutat estimada.
Com us envejo, ferits:
veureu els fanals i els arbres.

Tots els companys han callat:
n'hi havia un que plorava.
La mort, amb cara de lluna,
espiava des dels aires.

38

III. Nit

Ferrovitari, què tens
que semblés pres de basarda?
Sota una nit de carbó
tens clavells blancs a les galtes.

Enyores anar pels rails
d'argent de la via làctea,
o bé el disc blanc de la lluna
no dóna pas a tes ànsies?

La vida és tot un enyor:
enyor de les enyorances.

Poesia de guerra (1938), p. 21-23.

(El front)

9.

Poemes de guerra (cants)

Josep Pedreira

I

Oh! Si el silenci de l'hora
que s'atansa a galops
es volgués deturar!
Pols i foc!
Olor de morts i cendra encesa.
Llibertat!
[...]

V

Avant!

Avant!

Que la columna és ferma.
El vent tot fred
bat en la compacta trena
dels nostres cors estrets.

Avant!

Avant!

Que mil estels ens miren.
Nosaltres
...sota l'empremta
dels seus raigs.

VI

La terra és nostra.
L'ombra nocturna
amaga el nostre pas.

Serem fidels al crit
de pàtria nostra.
Duem la vida eterna
al nostre braç.

VII

Avant!

Que el crit de pàtria lliure
sigui el nostre flam.
Oh! Si el silenci de l'hora
que s'atansa a galops
es volgués deturar!
Pols i foc!

Olor de morts i cendra encesa.

Llibertat!

L'avanç

Immensos llacs de silenci
s'estenen davant nostre;
al cel llunyà,
la posta s'hi repenja
amb llanguideses d'àngel.
Al fons dels tolls de l'aigua,
un avenir incert
tremola fundament.
Bateguen pits!
Cervells s'eixamplen!
I en aquest breu instant
un film d'imatges llargues
esborra la distància.
S'espanta l'èter!

S'ouen xiulars diàfans
—missatges que pregonen—
mentre es mor la tarda...
Així se sent
—i és un cabdell de força
que ennuia,
 ennua l'ànima—
elevant els peus a terra
tament deixar la vida,
mentre l'esguard escruta
amb dureses que maten.
—Al cel es mor la tarda...—
Reposes un instant
i en el moment,
del front una mà arrenca
tot de pressentiments
que ofegaven la passa!
Després... El pit al vent
eternament avança.

[...]

*Amic, núm. 6/7 (abril de 1938), p. 12;
reproduït a Poesia de guerra (1938), p. 101-105.*

10. Exèrcit de l'Ebre

Agustí Bartra

Què és aquesta força que s'ageganta
per l'Ebre, vers les estepes de terra cremada,

aquesta allau de foc serè que canta
amb els braços, el pit i la mirada?

Qui coneix aquest genet que cavalca
una roda de crit i murmuri
per a la qual no es trobarà falca
ni fre que l'aturi?

Té ulls de mar en festa,
ales de branca primerenca
i alè de pins i ginesta.
Imposa, ajup i trenca.

Descolga cels de tenebres i inventa llunes plenes
per als fronts obscurs d'esperança.
Fa recular horitzons de hienes
amb veu imperativa d'aigua mansa.

42

Perquè coneix la mort ordena la vida
i precipita l'albada.
És invencible com una ferida,
com un bes silenciós i com l'arada.

L'aire s'encén quan ell passa,
s'agenolla la muntanya, puja la mina
a flor de llum... I una nova raça
de granit i àligues la pàtria il·lumina.

Amic, núm. 14/15 (agost de 1938), p. 1;
reproduït a *Meridià*, núm. 36 (16-IX-38), p. 4.

11. Terol

Pere Quart

Salut, ciutat de Terol,
mal perduda i ben guanyada!

Ensems bròfega i suau,
geliua i assolellada,
torreges com un castell
damunt els horts i la plana.
El Túria llisca a tos peus
com serpent ensinistrada
i perfuma el teu aflat
la “Pineda del Rei Jaume”.
Si t’empolvora la neu
encara sembles més alta
i ullcluca tota t’ajups
quan bufa la tramuntana.

Salut, ciutat de Terol,
mal perduda i ben guanyada!

Tu que antany els sarraïns
combateres amb coratge
i vences reis i estols
que volien fer-te esclava,
de sobte perds el braó,
la llibertat i la fama.
Et tenien sota peu
una gent deshonorada:
estrangers i renegats
que envilien ta nissaga.

Pubilleta d'Aragó
que lluny que et trobes d'Espanya!

Salut, ciutat de Terol,
mal perduda i ben guanyada!

Vet ací que el teu Nadal
ha estat naixença més alta.
Espanyols i catalans
reconquisten la teva ànima.
Damunt neu i contra vent,
a les fosques i a les clares
han bregat perquè Terol
no desdigni de la raça.
I han caigut els traïdors,
per justícia i per venjança,
en llurs mans sang de germà,
i en llur front segell d'infàmia.

44

Besa, ciutat de Terol,
la bandera que t'empara!

26 desembre del 1937

Meridià, núm. 1 (14-I-38), p. 1; reproduït a *Amic*,
núm. 2 (segona quinzena de gener de 1938), p. 8,
i a *Poesia de guerra (1938)*, p. 119-120.

12. **Records d'un soldat**

Joan Sales

Planúries dels Monegres, clares en el record
del vençut, que pel món tragina un feix d'angúnies!
Sovint els veterans, pels capaltards tots d'or,
vèiem planar els voltors, tan alts, sense rancúnies,
sobre el desert amarg on sols florí la mort.
El seu silenci ens dava més pau que cap acord.

Coyoacán, 1946

Viatge d'un moribund (1952), p. 68.

45

13. **Catalunya**

A. Viola

Anunci de glòria són
les teves nou lletres clares,
de camins de somnis blaus,
de llibertat i esperança.

Catalunya, tu ets per mi
el que pel fill és la mare,
el que és el sol per les flors,
el que és per la vida l'aire.

Jo t'enyoro, dolça terra,
com ho faria amb l'amada;
t'enyoro perquè t'estimo,
perquè com tu no n'hi ha d'altre.

Terra on feliç jo vivia
en una pau benaurada;
mes s'atansà la tempesta
i d'ella hem d'alliberar-la.

Per defensar-te amb braó
a la guerra me n'anava,
portant el fusell al braç
i al cor la terra estimada.

Amic, núm. 6/7 (abril de 1938), p. 12.

46

14.

Nit de guàrdia

Pere Rius i Lloret [Joan Marlet?]

Nit d'hivern, fredor de gebre,
solitud de la terra alta.
Un aixopluc de trinxera;
el soldat munta la guàrdia.

L'angoixa d'ombra i silenci
té fereses de basarda.
Cel de pàl·lides estrelles,
el darrer adéu de les ànimes.

El capot tot just abriga,
i la mà es clou damunt l'arma.
Melangia suau i quieta,
lluny de la terra enyorada.

Llàgrimes perlejarien
com el glaç de la rosada,
si no encengués d'ira el rostre
la guerra que ens fan els altres.

El soldat calla i espera
sol en la nit freda i rasa.
Tota la vida és enclosa
en el record de la pàtria,

mare i llar, costums i terra,
amics, companys i estimada.
Guerra en la pròpia defensa
és lluita noble i sagrada.

El prim creixent de la lluna
sembla conjurar els fantasmes,
records perduts que s'esfumen
en la celística argentada.

Mai fou més digna la pena,
ni fou més justa una causa.
Despert el soldat vigila
que a l'horitzo apunta l'alba;

més fort el fusell apreta
i més atent fa la guàrdia,
fosos enyor i tristesa
en una gran esperança.

Amic, núm. 3 (primera quinzena de febrer de 1938), p.
8; atribuït a Joan Marlet dins *Poesia de guerra* (1938), p.
72-73.

15. Cel de trinxera

Joan Cid i Mulet

48

Com a cavalls desbocats en trista cavalcada
els estels fan corrua enllà del firmament;
són espurnes flotants de crinera irisada,
i quan fugen gemeguen un xiscle de turment.

La Nit és silenciosa. Només a estones
s'ou el picar amic dels nostres artillers.
Vigila l'esguard. Els ulls són com a fones
que guanyen les distàncies del no-res.

I enllà dels cims la boira és tan espessa
que tot et sembla que sigui un altre món.
I voldries, llavors, que la Nit morís de pressa
de tan buit com és tot al teu entorn.

I agafes el fusell. Quan ets a la trinxera
és ton millor amic i és el millor company.
Cap aire d'enyor ni volva de quimera
et destorba la pau del teu afany.

Prou que voldries, només, arrecerar-te
en l'escalf amorós del llit nupcial.
Però el llit aquí és la gleva. I en despertar-te
et trobes amb uns braços de metall...

La Nit, al front, és curta de gambades,
i tot són ombres que mai no tenen son.
Vénen i van i tornen ben desembrassades
del neguit que ens volta i ens confon.

És l'hora greu de dolces recordances
i dels amors llunyans marcits en nostre pit.
L'hora que ve prenyada d'esperances
en l'alba que vindrà quan mori aquesta Nit...

Alba esplendent de goig i de victòria,
feta de sang, de llàgrimes i glòria!...

49

Front de l'Est, setembre 1938

Meridià, núm. 37 (23-IX-38), p. 6.

16. Catalunya (1714-1938)

Agustí Esclasans

Sang i més sang, misèria de la guerra!
Plors i més plors, oh mares doloroses!
Quantes sofrències dins les nits commoses,
flagel·laran la malaurada terra?

Sang i més sang, oh vida turmentada!
Morts i més morts quan el combat s'atura.
Quantes dolences, melangia pura,
fibllaran la bondat crucificada?

Sofriment dels soldats i de les mares:
fuig per a sempre, maleïda fúria!
Resti només, perdó de tanta injúria,
l'ombra dels anys damunt les hores clares...

Vetlla, record, com un flameig de glòria
dins el bosc de llores de la victòria!

La Humanitat, 11-IX-38.

50

(La mort del soldat)

17.

Un mort

Clementina Arderiu

De mi no fores res, i t'acompanyo
en els camins inútils del record:
la teva joventut ben expandida
em feia llums i ombres dintre el cor.
Avui m'han dit que somrient has mort.

Cap a la guerra a contravent corries:
ni temps per a enterrar ton bell tresor?
Esparses van per l'aire tes estrofes
plenes d'auguris i migdies d'or.
Avui m'han dit que somrient has mort.

I m'insisteix la galta envermellida
i l'entrecella d'home nou i fort
i unes clares pupil·les com una alba
que força la tenebra a dret i a tort.
Avui m'han dit que somrient has mort.

«Adéu, no tinguis por, la meva estrella
vigila, armada, entre el garbí i el nord.»
I cara enllà profundament altívol,
mentre somreies, ha vingut la Mort.
Avui m'han dit que somrient has mort.

De «*Sentiment de la guerra*», *Revista de Catalunya*, núm.
91 (octubre de 1938), p. 292; reproduït a *Meridià*, núm.
52 (7-I-39), p. 6.

18. Setembre

Joan Marlet

Damunt la terra moria
un dematí de setembre.
Paisatge senzill de plana,
meitat cel i meitat terra;
tot just a l'erm s'endevina
la ratlla de les trinxeres.
Amb un escamot sortiren
arma al braç, de descoberta.
L'aire recull el silenci,
més de pau que no de guerra.
Una bala l'encalçava,

quan l'agressió no es preveia;
caigué, la mirada enlaire,
damunt d'un grumoll de terra.

La inquietud el món velava
com amb un vel de tenebres.
Ell bé prou que va sentir-la,
la por que als homes sacseja;
pro el perill de cada dia
és lliçó d'indiferència.
El risc, un joc, i la vida
una aposta aventurera.
I fou l'atzar qui el féu caure
damunt la plana deserta.
Amb la mà apretava l'arma;
la sang una taca espessa;
roja flor de l'heroisme,
com més anònim, més bella.

52

Tot esforç vol sacrifici,
i coratge tota empresa;
mes no hi ha mort infecunda,
ni collita sense sembra.
De no poder dar la vida,
més en valdria no néixer!
Sense planys tu l'has donada
un dematí de setembre,
soldat que amb el front enlaire,
has caigut damunt la terra.
Ombra la trista despulla,
raig de sol la baioneta.

Els seus companys el portaren,
secs els ulls i sense queixa.
Amics pensatius el vetllen
en una cambra modesta.
Rústega tàpia d'argila
tanca l'estada darrera.
Pel cel volen els corbs rasos
i són molt lluny les estrelles.
No resta un nom que et recordi,
ni vanitat satisfeta;
pro el teu pit, escut amb vida,
de tots ens ha estat defensa.
Soldat de glòria ignorada,
dolor i claror de bandera.

Amic núm. 2 (segona quinzena de gener de 1938) p. 8;
reproduït a *Poesia de guerra* (1938), p. 69-71.

53

19.

La mort de l'heroi

Salvador Perarnau

Rosa de sang florida enmig del cor,
viu esvoranc de la ferida.
L'heroi ha caigut mort.
La Pàtria en rep la vida.

Demà la Pàtria aixecarà el teu nom
sota del cel que et cobricela.
T'admirarà tothom
i lluirà el teu nom com una estela.

I la ferida encara brollarà
la saba nova d'una gran florida.
La teva sang és l'alba del demà
i és llum de nova vida.

Rosa de sang florida enmig del cor,
viu esvoranc de la ferida.
L'heroi ha caigut mort.
La Pàtria en rep la vida.

Poesia de guerra (1938), p. 106.

20. **Vers una nova llum**

Rafael Massip i Tarragó

54

Pels solcs de la nostra terra,
han florit roses de sang,
en cada un dels clots enterra
un soldat cobert pel fang.
Cada rosa que floria
de la sang d'un combatent,
un estel es deixondia
poc a poc, pel firmament.
N'han florit tantes de roses
per les ferides descloses!...
Tants estels s'han despertat!
Que una ignota llum novella
a la Pàtria meravella
amb un crit de llibertat!...

*De «Camins de dolor. Poemes de la nostra guerra»,
Abril, núm. 9 (22-X-38), p. 2.*

21. Besos

Agustí Bartra

Passo per les vostres morts innominades,
boscos de fills caiguts de la pàtria meva!

M'agenollo a frec de la nit de la vostra
mirada closa,

i les flors de ma vida càlida poso damunt
de la vostra fredor de valents.

Besos i besos us donaré amb mos llavis
de cel encès.

Besos per als vostres cabells esbullats
de vents de batalles.

Besos per a les vostres sangs arrelades,
arbres d'eterna vida verda!

Besos damunt de l'escut de silenci
dels vostres fronts.

Oh, ni un plany s'escaparà
de mon ànima!

Besos, només ara, només besos!

Besos per a les vostres boques de paraules vençudes.

Besos per a les vostres mans forjades pel martiri.

Oh, ni un plany no s'escaparà de mon ànima
quan us besi el cor amb la paraula de comiat.

Meridià, núm. 34 (2-IX-38), p. 5.

A large, dark, textured watercolor splash on a light gray background. The splash is irregular in shape, with darker tones on the left and fading into the background on the right. The texture is grainy and organic, resembling ink or paint on paper.

II.

LA REREGUARDA

22. Temps de guerra

Jaume Casadevall

Trèmules albes s'acosten,
vénen només dies tristos,
pàl·lids infants seguits d'ombres,
lluna i estel sense somnis.

La nit darrere les portes
s'agita —cor en desvari,
aures cansades reposen
a frec dels arbres més fràgils.

La mort camina desclosa.
Noies marcides sospiren.
La mort seria tan dolça
després de l'adolescència...

Les albes trèmules (1938), p. 29.

23. Estranya nit de suburbi...

Agustí Bartra

Estranya nit de suburbi
tota pàl·lida de fanals,
amb fum adormit als arbres
i roges estrelles al cel.

I la mar dalt dels terrats
ballant blanques sardanes
i les claraboies florint
negres nenúfars de pena.

Xiulet breu del darrer tren
que no s'atura. Silenci
com de després del dolor.
Bes de fulla i vorera.

Al balcó d'una casa alta
—amb testos i gàbia de grill—
un infant trist i profund
menja pa sec amb lluna nova.

Amic, núm. 2 (segona quinzena de gener de 1938), p. 8.

60

24. **XXIII**

Frederic Alfonso i Orfila

L'infant juga a soldats, fusell en mà,
porta un capell de tela virolada,
ara li toca el torn de recular
car l'enemic li pren la retirada.

Cerca d'algun portal l'ombra submisa
i de les calces en el buit d'un trau
li voleia el faldó de la camisa
com la blanca bandera de la pau.

Infant (1938), p. 42.

25. Nit final

Pere Quart

Negra mar. Taverna i llit
dels estels abominables.
Les nits no són per als àngels.

Torneu-nos el paradís.
Mireu-nos els palmells amples
i les dents sense vernís.

Sang i sement. Font eixuta.
Llàgrimes d'aigua de pluja.
Mireu-nos l'orella gran.

Put la tenebra estantissa.
Les mares, martell en mà,
vetllen infants de terrissa.

Els tres àngels de la nit
juguen a cartes,
perden les ales
a la taverna dels sospirs.

Rialla de cec. Escuma
negra de mar. Nit final.
De minves morí la lluna.

Meridià, núm. 9 (11-III-38), p. 5; reproduït a
«Sis nits», *Revista de Catalunya*, núm. 85 (abril de 1938),
p. 544-545.

26. Soldat amb permís

Palau i Fabre

La vida tant me fa.
Si ara vinc de la guerra
ja hi tornaré demà.
El deure no s'esguerra
si el saps aprofitar.

Indrets molt coneguts
vaig deixant al darrere.
Els racons més perduts
per mi són la dreuera.
No sé si porto escuts.

62 La moneda al Soldat
no ens aigualeix la festa.
Entraré al bell mercat
amb aires de conquesta.
Per mi tot és combat!

La noia em tindrà por
si abans em creia tendre
ara sabrà qui só.
Si em diu que se'm vol vendre
jo li diré que no.

No sé ni quin nom té
se'l muda cada dia:
si avui es diu Mercè
ahir es deia Maria,
mai més no l'amaré!

Una altra en vull triar
sigui rosseta o bruna.
Que m'ensenyi d'amar:
a la llum de la lluna
i a l'ombra de la mà.

Massa fidel he estat
pels anys de juvenesa.
Demà, si sóc casat
compliré la promesa
de la infidelitat!

12 d'agost del 1937

(Poema llegit a les emissions de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (UGT), radiat el dia 19-12-38, Archivo Histórico Nacional (Salamanca). Secció Guerra Civil, Político-Social: Barcelona. Generalitat, lligall 276, expedient 6, foli 5 (1-3).

63

27. **L'èxode**

Josep Gimeno Navarro

Geranis florits de plor
criden per les pollancredes.
El cel delira de blau
i l'aire té nom de guerra.

Ales d'un país estrany
planen damunt les carenes
i projecten ombres d'odi
pel llarg de la carretera.

Del mar arriba un adéu,
adéu de barques de vela
sense timó. Els timoners
dormen dins les aigües verdes.

Els ulls absents per l'espant,
l'alè penjat de les serres,
la caravana fa via
fugint de les ales negres.

Parracs de son i d'angúnia,
pensen en les llars desfetes.
I l'èxode és un preludi
de crits, de plors i de queixes.

La caravana fa via
pel llarg de la carretera.
Després... El destí dirà
el parèntesi o la treva.

I arrelaran o cauran,
hieràtics, damunt les gleves,
pels solcs ignorats i oberts
per germans d'una altra terra.

Refugiats! Els fugitius
de la metralla estrangera.
Catalunya ha obert els braços
i ha torçat tota l'esquena.

L'èxode és una serpent
amb olor de fulla d'heura.
Impassible, Catalunya,
té el tronc altiu de palmera

i l'èxode se li arrapa
tronc amunt, amunt, com l'heura.
Catalunya, esquena mansa:
¿qui diu que no fas la guerra?

Dolor de la guerra (1937), p. 51-53;
Última hora (13-VI-37)

28. **Refugiats**

Carles Riba

Infant adormit

Com qui reposa
en l'amor o en l'onada,
fill de la guerra
dorms en la innumerable
falda absent de la fuga.

65

Mare i infant

L'infant descansa
en tu com en la terra,
mare més feble
com més sa pau és dolça
i dolça la pau que era.

Amic, núm. 12/13 (juliol, 1938), p. 1.

29.
Encara

Pere Quart

Primavera de sang.
Glòria meva i horror
Verdeja sobre el fang.

En la invisible nit.
Closa esperança, mut
Record que ja és oblit.

Si foc alabatent
Si amor desalenat
Ales i alè del vent.

66

Esborren fats incerts
La petja del retorn
En els camins deserts.

Albes d'engany. Estel
Deslleial. Perquè el món
ha malpensat del cel.

Mes la mort bella encar
Davalla com un riu
Vers la Infinita Mar.

Meridià, núm. 20 (27-V-38), p. 5.

30.

Primavera

Clementina Arderiu

Ha desertat de ma ribera
—oh por, la por!—
la tendra fada remeiera
—remei i olor.
Per qui ens ha pres la primavera
no hi ha perdó.

Digueu-me sí,
digueu-me no.

Les flors abans escotorides
—abril, setí—
llangueixen com les nostres vides,
sense destí,
que ni de somnis són ardides
—ho eren ahir.

Massa dic no,
massa dic sí.

L'emboirament que ens acompanya
—ai la claror!—
batalla perd, batalla guanya
—quina remor!
La primavera se'ns fa estranya,
i el sí i el no.
Qui ens ha afollat la primavera
no té perdó.

De «*Sentiment de la guerra*», *Revista de Catalunya*, núm.
91 (octubre, 1938), p. 289.

31.

A un infant (que els avions feixistes assassinaren i enterraren en les runes)

Josep Janés i Olivé

Els teus braços immòbils són un vol de bandera,
i la rosa esfullada del teu cos és un crit
de sang més que un silenci... No serà primavera,
mai més, en ta mirada, però al cor de la nit

feta d'ulls que s'apaguen a la llum, vers on clama
la veu nostra, la torxa del teu cos —que ja és llum
i ja és foc— durà l'alba d'un crit nu fet de flama
i de pètals sagnosos de martiri. Ni fum,

68

ni silenci, ni boira velaran la nuesa
dels teus ulls que es glaçaren en un gest sense adéu.
De quin somni et prengueren? De quin món de dolcesa?
Tot el cel que miraves era viu dintre teu

com és viu en el rostre i en els ulls dels que es donen
a la mar... quines rutes t'esperaven, infant?
Davant teu ja són blanques totes elles, i es fonen
amb el somni d'un somni: el teu cel, on no hi han

ales negres i on l'alba no duu orgies de roses
que s'esfullen enceses i sagnants. I on reposes...

Amic, núm. 2 (segona quinzena de gener de 1938) p. 8;
reproduït a *Poesia de guerra* (1938), p. 43-44, amb el títol
«A un infant mort en un bombardeig».

32.

Del «Romanç del bombardeig»

Cèsar-August Jordana

[...]

Hi havia un noi al refugi
que no hi volia baixar.
Hi ha d'acompanyar l'angúnia
d'una vella i d'un infant;
i això el porta sota terra
mentre el cor li queda a dalt.
Dalt hi ha la lluita, l'angoixa
i el coratge del combat.
Allà baix una llum feble
com els respirs vacil·lants
pinta de mitja ombra els rostres
feixucs de son i d'afanys.
Sorolls que vénen de fora—
fibrades, als cors, d'esglai:
el cop més petit ressona
de perill indestriat.
Hi havia un noi al refugi
que no hi volia baixar.
No pot deixar la velleta
que el suplica amb un esguard.
No pot deixar la noieta
que se li aferra a la mà.
Pro el seu esperit s'esquitlla
cap a la lluita mortal
on trimotors descarreguen
ferro i flama dins les llars;
on les trinxeres s'enfonsen

per dreçar el front de combat!
«Vull anar a la guerra dura,
a la lluita trepidant;
vull anar a la guerra dura
per defensar els meus germans.
Diuen que encara no em toca,
que encara no tinc l'edat!
Pare, si l'edat és curta,
em sento un cor de gegant.
¿Hauré de fugir de casa
per defensar els meus germans?
Si jo fos a les trinxeres,
mai no en fallaria cap:
La meva metralladora
si en regaria d'estralls!
Pare vull anar a la guerra
amb els altres catalans!
L'enemic que ens assassina
no sap què és la pietat.
Pare, em moriré de ràbia,
si és que no m'hi puc tornar.»
Sorolls sords vénen de fora,
xiulets de neguit mortal.
La trista grisor es lamenta
amb el plor d'un pobre infant.
Hi havia un noi al refugi
que no hi volia baixar.

[...]

Poema llegit a les emissions de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (UGT), radiat en data desconeguda; reproduït fragmentàriament a *Poesia de guerra* (1938), p. 56-58.

33.

Avui han mort uns infants...

Conrad Lladó

Fugiren tots els ocells.
Totes les flors són colgades.
Ploraven d'un plor rabiós
els ulls de totes les mares.
Avui han mort uns infants...
S'han despullat tots els arbres.
Els cercols són oblidats,
les bales són oblidades.
La pilota de colors
mostra el ventre defundada.
Amb la claror dels seus jocs
les mares com feinejaven!
Quan tornava del treball,
sombreia, de lluny, el pare.
Però avui, a mig matí,
s'ha assegut a la llur falda
i ha rebotit en son cor
un crit de carn esqueixada,
un crit horrible d'infants
amb la boca ensangonada.
Floriu, roses i clavells,
que la vista m'és amarga;
que la tenda de joguets
guardi la porta tancada.
Avui han mort uns infants
amb la cara trosdejada.

Tenien sota la sang
la boca oberta en rialla.

AVUI HAN MORT UNS INFANTS,
DIGUEU-HO DE BANDA A BANDA.

Mirador, núm. 416 (15-IV-37), p. 7.

34. **Nadal del 1938**

Josep M. Prous i Vila

Empal·lideix l'estrella d'Orient,
que els bàrbars han sortit de la tenebra.
La terra cruix i s'estremeix la gebre
d'aquest Nadal sagnós i furient.

72

Temps era temps que l'ombra de Nadal
donava un deix de pau en tota cosa.
Avui, l'humil Jesús és una nosa
pels forjadors de l'Imperi del Mal.

Aquest Nadal serà nu de cançons,
seran buides les taules que eren plenes,
i emmudiran aquelles veus serenes
dels infants que clouran els finestrans.

Pel aires volaran les aus del Mal
i ofegaran la més clement paraula.
Després del crim s'asseuran a la taula,
invocant el misteri de Nadal.

Abril, núm. 19 (31-XII-38), p. 4.

35.
La mort damunt el mar...

Frederic Alfonso Orfila

A Ramon Vinyes

El mar té un brill de punyals
i de gardènies de plata,
les veles en l'horitzó
són nards i presagis d'alba
i l'aigua riu i somriu
amb set colors a la cara.

Al lluny, travessa la Mort
un núvol gris de metralla.
Respira i el seu respir
sembla un renec de pirata
i estén les ales, talment
un au de presa que aguaita...

I ara la Mort ha fugit,
humides de sang les ales;
fa un crit de monstre abrandat
i li respon una mare
que cerca el fill entre el fum
i la runa de les cases.

Tremola el mar, i és d'un to
lívid com d'aigua malalta,
plora llàgrimes de sal
l'ona en el si de la platja
i al lluny, en senyal de dol,
totes les veles s'acalen...

Meridià, núm. 28 (22-VII-38), p. 2.

36. **País**

Pere Quart

De nits el bes furtivament pastura.
Els ulls inútils. I les mans
es separen com dos germans
a la recerca de ventura.

Pujol o coma i herbei trèmul!
I poc a poc l'antic esglai:
escometia el terratrèmol
l'illa més dolça, el més amat espai.

Meridià, núm. 11 (25-III-38), p. 6.

**III.
BRIGADES
INTERNACIONALS**

37.

Brigada Internacional

Silvestre Albanell [Ferran Soldevila]

Vides, vides, vides,
en formació correcta, passen:
els carrers s'han acanalat
per a conduir la riuada.
Cap a on? Inútil pregunta!
Cap a on totes les vides marxen.
I si em demanes d'on sortien,
totes del ventre de llurs mares.

Vides, vides, vides,
vides i més vides encara...
No les miris amb un esguard
que sols veu el nombre i la massa:
totes han tingut ulls d'infant
aquestes vides que ara passen;
totes han tingut un somrís
en llur boca tornada amarga;
totes un gentil balbuceig
en la rudesia de llur parla;
totes han lluitat i han patit...
i llurs terres són tan llunyanes!

Vides, vides, vides,
de França, de Rússia, d'Itàlia,
alemanys, anglesos, suecs,
ucraïnans, polonesos, tàrtars,
nord i sud, llevant i ponent,
viles i camps, i pla i muntanya,

mar i llacs, i boires i llums:
esquinços de totes les races!

Vides, vides, vides,
rítmicament els passos marquen,
en ressonen els empedrats,
n'exulten asfalts i llosanes.
«A morte il fascio!», s'alça un crit;
«Rot Front», aclama una pancarta;
«Hurra, hurra!», «No passaran!»
Roja, «La Carmanyola» canta!

Vides, vides, vides...
Una vida, aquest que ara passa:
rostre escardalenc, una vida;
i una altra aquesta greu mirada;
i un altre el roig i un altre el bru,
i el nas ferm i el cabell en flames;
cap dret, camatort, cellajunt,
i un altre i un altre i un altre...

Vides, vides, vides...
tu, que les guaites allunyar-se,
no sents un rosec en el cor?
No sents una vergonya estranya?
Cada vida sembla un retret
que, en passar, feridora et llença:
Què has fet tu pel teu ideal?
Què hauràs fet per la teva pàtria?

La Publicitat, 13-VI-37; reproduït fragmentàriament
a *Poesia de guerra* (1938), p. 129-130.

38.

Salut, cavallers de l'ideal!...Comiat a les Brigades Internacionals

Joaquim Grifol

Salut, companys! Que a terres llunyanes
marxeu, curulls d'anhels de llibertat!
És amb recança que lliureu les armes
que amb tant d'orgull havíeu empunyat!...

Salut, herois! Germans vinguts a Espanya
d'arreu del món, per pròpia voluntat,
a defensar una causa tan sagrada
com és el dret de viure amb dignitat.

Salut, valents! Valents que a les trinxeres
bocins de vostra carn haveu deixat!...
Si al deixar-nos gireu la vista enrere
no us dolgui gens, mireu els que hem quedat!

Els que restem, sabrem omplir com homes
els llocs que ací deixeu, amb el cor fort,
i amb goig esmerçarem totes les forces
per a obtenir la glòria, fins la mort...

Sabem que sentireu fonda tristesa
pel comiat, quan érem tots germans!
Si al venir ho féreu amb gran fermesa
al deixar-nos mostreu ésser iguals.

No us punyi el cor deixar companys que dormen
el somni etern de pau de l'infinit...
Marxeu sense ells, però l'honor i la glòria
d'aquells herois caiguts, no va a l'oblit...

El nostre poble agrairà la gesta
servant-se alhora un pietós record...
I de llur sang vessada en la conquesta
farem el nostre banderí d'Honor.

Torneu a vostres llars, companys de guerra!
El cor batent de goig i el cap ben alt!
Avant, valents! Torneu a vostra terra!
Salut, oh cavallers de l'ideal!...

En campanya. Front de l'Est

Abri!, núm. 11 (5-XI-38), p. 4

Maria Campillo (Alhama de Aragón, 1953) és professora de literatura catalana contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha publicat estudis d'història cultural i de literatura, especialment sobre els períodes i autors dels anys trenta i de la postguerra. Sobre la Guerra Civil destaquem *La premsa a Barcelona, 1936-1939* (1979), *Escriptors catalans i compromís antifeixista* (1994) i les antologies *Contes de guerra i revolució* (1982), *Barcelona 1938: la veu de les sirenes* (2008), *Allez! Allez! Escrits del pas de frontera, 1939* (2010) i *La Brigada del Vidre. Cròniques del front 1936-1939* (2017).

Torneu-nos el paradís. Poesia catalana de guerra (1936-1939) presenta una selecció de poesia escrita durant els anys de la Guerra Civil. Són poemes d'autors ben diferents: des d'escriptors reconeguts, com Pere Quart o Clementina Arderiu, fins a soldats del front que envien col·laboracions literàries a les publicacions catalanes d'aquells anys. Ens parlen del combat per la llibertat, de la vida i de la mort a les trinxeres, de les inclemències de la rereguarda, de la por a les bombes, dels combats de les Brigades Internacionals. Publicats en revistes literàries o recitats a la ràdio, aquests textos mostren els diferents registres del dolor i de la pèrdua inherents als mals de la guerra.

Generalitat
de Catalunya

memorial
democràtic

